

Ulusal Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 10 Sayı: 52 Volume: 10 Issue: 52
Ekim 2017 October 2017
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581
Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2017.1914>

FATİMİ DÖNEMİ FİĞÜRLÜ SERAMİK SÜZGEÇLERİNDEN ÖRNEKLER EXAMPLES FROM THE FIGURATIVE CERAMIC FILTERS IN FATIMID PERIOD

Ayben KAYIN*

Alzahraa BEHZAD ISMAEEL**

Öz

İslam sanatında çeşitli dönemlerde karşımıza çıkan seramik süzgeçlerin sayıca en çok ve en zengin süslemeli örnekleri Fatimi sanatında görülmektedir. Bitkisel, geometrik, mimari, yazı ve figürlü süslemelerin çeşitli formlarda uygulandığı Fatimi dönemi seramik süzgeçlerinde diğer dönemlerde yapılmış olan süzgeçlerden farklı olarak özellikle figürlü eserler dikkati çekmektedir. Bunlar insan, hayvan ve fantastik yaratık figürlü örnekler olmak üzere üç ana gruba ayrılmaktadır. Süzgeçlerdeki insan figürleri özellikle orantısız vücut biçimleriyle dikkati çekmektedir. Hayvan figürlü örnekler kır tavşanı, fil, ceylan, aslan, deve, tavus kuşu, kaz, papağan ve türü tam olarak tespit edilemeyen çeşitli kuşlar ve balıklardır. Tespit edilebilen fantastik yaratık figürlü örneklerin hepsi insan başlı kuş gövdelidir.

Bu çalışmada Fatimi sanatındaki figürlü seramik süzgeçler, teknik ve süsleme açısından değerlendirilmiş ve Fatimi dönemine yakın dönemlerdeki benzer örneklerle karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Süzgeç, Fatimi Sanatı, Seramik, Figürlü Süsleme,

Abstract

The most numerous and richest ornamental examples of the ceramic filters in the Islamic art are seen in the art of Fatimi. Vegetative, geometric, calligraphic, architectural and figurative ornamentations are seen in the Fatimid ceramic filters. Unlike the filters that were made in other periods, the ceramic filters in the Fatimid period are noteworthy, especially with their figurative decorations. They are divided into three main groups: human, animal and fantastic creatures. Human figures in the filters take attention with their disproportionate body forms. Examples of animal figures are hares, elephants, gazelles, lions, camels, peacocks, geese, parrots, and not fully identifiable fish and bird species. All of the imaginary creature figures that can be detected are human head birds.

In this study, figurative ceramic filters in Fatimid art, evaluated in terms of technique and decoration, and compared with similar examples in its near periods.

Keywords: Filters, Fatimid Art, Ceramic, Figurative Decoration.

Giriş

Bu çalışmada Fatimi Dönemi'ne ait süzgeçlerden figürlü olan örnekler incelenip değerlendirilmiştir. Bu çalışmada yalnızca Museum of Islamic Arts in Cairo, Museum of Islamic Ceramics in Cairo, Alexandria National Museum, Faculty of Archeology Museum in Cairo University, Lacma Museum, Tanta Museum, Londra Victoria and Albert Museum, Londra British Museum, Kuwait National Museum The Al-Sabah Collection ve New York Metropolitan Museum'dan tespit edilebilen eserler üzerinden bir değerlendirmeye gidilmiş olup; bu müzelerde ya da başka müzelerde tarafımızdan tespit edilebilen eserler dışında da örneklerin olması mümkündür. Ancak figürlü örnekler üzerinde yapılan bu çalışma için gerekli olan eser çeşitliliğinin elimizdeki örneklerle sağlanmış olduğu düşünülmektedir¹.

Doğrudan seramik süzgeçleri konu alan çok fazla yayın bulunmamaktadır. Figürlü Fatimi seramik süzgeçleri ile ilgili ise daha önce herhangi bir yayın yapılmamıştır ve bu da çalışmamızı özgün kılmaktadır. Ayrıca bu çalışmada ele alınan eserlerden bazılarının daha önce hiç yayınlanmamış olması, çalışmamıza değer katmaktadır.

Fatimi Dönemi'nde yapılan süzgeçli testiler ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bilinen ilk yayın 1932 yılında Pierre Olmer tarafından yapılan "Catalogue général du Musée arabe du Caire: les

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk ve İslam Sanatları Anabilim Dalı.

** Dr., Mansoura Üniversitesi, İslam Arkeolojisi Bölümü, İslam Mimarisi Anabilim Dalı.

¹ Çalışmada kullanılan Faculty of Archeology Museum in Cairo University'de yer alan eserlerin çeşitli sebeplerle günümüzde hiçbir şekilde sergiye çıkarılmaması ve bilimsel amaçlı da olsa görülememesi, bu müzede yer alan birkaç esere ait eski ve kalitesiz fotoğrafı kullanmak zorunda kalmamıza yol açmıştır. Ayrıca çalışmada fotoğrafları kullanılan eserlerden yalnızca on bir tanesinin süzgeç çapı ölçüsüne ve yirmi üç tanesinin envanter numarasına ulaşılabilmektedir. Ulaşılabilen çap ölçüleri ve envanter numaraları eserlerin fotoğrafları altında belirtilmiştir.

filtres de gargouettes” adlı çalışmadır. Bu çalışmada Olmer, 1932 yılından önceki Fustat kazılarında ele geçirilen ve Museum of Islamic Arts in Cairo’da yer alan süzgeçler hakkında bir çalışma yapmıştır. Bu çalışma konu ile alakalı ilk çalışma olması açısından önem taşımaktadır.

Olmer’in yaptığı çalışmanın ardından 1970 yılında George T. Scanlon tarafından Fatımi süzgeçleri ile ilgili “Fatimid Filters; Archeology and Olmer’s Typology” adlı yeni bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada Scanlon, Olmer’in yaptığı tipolojiyi değerlendirip, ayrıca 1964,1965 ve 1966 yıllarında yapılan Fustat kazısından çıkan çok sayıda parça ile yeni bir görüş ortaya atmıştır.

Ahmad Abd al-Razziq, 2001 yılında “Shababik al-qulal al-fakhkhariyah fi Dar al-Athar al-Islamiyah” (Pottery Jug Filters in the Dar Al-Athar) isimli kitabında Fatımi Dönemi süzgeçlerinin öneminden bahsederek, süzgeçlerin özellikleri ve diğer dönemlerde yapılmış süzgeçlerle aralarındaki farklara değinmiştir.

Oliver Watson’ın “Ceramics from Islamic Lands” adlı kitabında sırsız seramikler bölümünde süzgeçlere de yer vermiştir. Bu bölümde Watson, Fatımi Dönemi süzgeçlerinin yapım teknikleri ve süsleme türleri ile ilgili çok kısa ve genel bilgi vermiştir.

Nurşen Özkul Fındık 2013 yılında yayınladığı “Sırsız Seramiklerden Bir Grup: Süzgeçli Testiler/Süzgeçler” adlı makalesinde Hasankeyf Kazısı’nda bulunan Eyyübi Dönemi’ne ait süzgeçleri konu almıştır. Bu süzgeçlerle ilgili tarihlendirme yaparak; yapım teknikleri ve süsleme özellikleri ile ilgili bilgiler vermiş olup, konuyu çizimlerle desteklemiştir.

Süzgeçlerin Kullanım Amacı, Teknik Özellikleri ve Süsleme Çeşitleri

Süzgeçli seramik testiler, ilk olarak Sasani Dönemi’nde görülmüş olup; 8. yy’ın ikinci yarısından itibaren Ortadoğu’da yaygın olarak kullanılmıştır. Özellikle Suriye, Doğu Ürdün, Filistin, Mısır, Mezopotamya ve İran’da çok sayıda kaliteli ve süslemeli süzgeç örneği günümüze gelmiştir (Batariuc ve Dinu, 2009: 421-22). Ayrıca Anadolu’da da Batman’da Hasankeyf Kazısı’nda Eyyübi Dönemi’ne ait süzgeç örnekleri bulunmuştur. Ancak bunlar arasında figürlü örnek yer almamaktadır².

Mısır’da İslami dönem seramik eserleri içerisinde süzgeçli seramik testiler, oldukça önemli bir yer tutmakta olup, günümüze ulaşabilen Mısır’daki İslami dönem testi ve testi parçalarının büyük bir bölümü Fatımi dönemine tarihlendirilmektedir. Bu döneme ait testiler sırlı ve sırsız olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Sırsız testiler, içerisindeki suyu soğutarak muhafaza etmek için sıcak günlerde; sırlı testiler ise suyu soğutma özelliği bulunmadığından soğuk havalarda kullanılmak için tasarlanmıştır³. Fatımi Dönemi’ne ait testiler küçük boyutlu iken Eyyubi ve Memlûklü Dönemlerine gelindiğinde testilerin boyutlarının büyüdüğü tespit edilmiştir (Abd-Razek, 2001: 155). Fatımi Dönemi testileri beyaz hamurlu olup, ince cidarlıdır. Çamuru %5-%14 arasında kalker oranına sahiptir (Abu-Nnur, 2014: 32).

Bu dönem testilerinin en dikkat çekici özelliklerinden birisi testilerin boyun kısımlarında, içeride yer alan süzgeçleridir. Süzgeçler, testilerin içerisindeki sıvıya sinek, böcek, akrep, yılan vs. girmesini ve suyun kirlenmesini engellemek amacıyla yapılmıştır (Watson, 2004: 132; Fındık, 2013: 212). Ayrıca ikinci bir kullanım amacı olarak, testideki suyun içimi sırasında suyun akışını ayarlamak gösterilebilir (İbrahim, 1999: 83; Abd-Razek, 2001: 154; Fındık, 2013: 212).

Süzgeçlerin çapları 2 cm ila 12 cm arasında değişmektedir. Süzgeçler testilerin bazen ağız kısmına yakın, bazen de boyun ve gövdenin birleştiği bölümüne yapılmışlardır (Abu-Nnur, 2014: 54). Ancak örneklere bakıldığında boynun alt kısmına yapılan süzgeçlerin sayısı daha fazladır (Abd-Razek, 2001: 154).

Süzgeçlerin yapımında iki farklı teknik görülmektedir. İlk teknikte; gövde kısmı basit çarkta şekillendirildikten sonra, boyun da ayrı olarak çarkta oluşturulur. Boynun kapalı olan taban kısmına yukarıdan sivri uçlu bir alet yardımı ile önceden belirlenen desenler doğrultusunda delikler açılır. Bazı süzgeçlerin sivri uçlu aletle üst kısımdan delinen boynun alt bölümünde çıkıntılar oluştuğu için, pürüzsüz bir yüzey elde etmek amacıyla kesici bir aletle o bölüm temizlenir ve devamında boyun ile gövde çarkta birleştirilir (Abu-Nnur, 2014: 97). Süzgeçlerin bazılarının desenleri çok ince işçilikli olduğundan, bu desenleri daha kolay oluşturabilmek amacıyla hamur belli bir yumuşaklıkta olmalıdır (İbrahim, 1999: 55). Atölyelerde bazı zamanlarda bir gün içinde çok fazla üretim olduğundan, zamandan kazanmak amacıyla ve aynı zamanda süzgecin alt kısmı görünmeyeceği için pürüzlü bozuk satıh düzeltilmeden bırakılır (Abd-Razek,

²Hasankeyf Kazısı’nda bulunan Eyyübi süzgeçleri için bk. Nurşen Özkul Fındık (2013). "Sırsız Seramiklerden Bir Grup: Süzgeçli Testiler/Süzgeçler", Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S. 30, s. 209-23

³ Mısır’da seramik testilerin sırlı ya da sırsız oluşları, onların toplum içerisinde alt ya da üst sınıfa aitlikleri ile ilgili bir özellik olmayıp; işlevsellikleriyle ilgilidir.

2001: 162). Eğer süzgeç ilk teknikle yapılmışsa, süzgeç kısmı testinin boyun ile gövde arasındaki bölümünde yer alır.

İkinci teknikte; testinin boyun ve gövdesi bütün olarak şekillendirildikten sonra, süzgeç bölümü için bir parça çamur alınarak alçıdan bir zemin üzerine koyulur ve plaka haline getirilir. Ardından bu plakaya yuvarlak şekilde olan ve istenilen desene sahip bir kalıp ile baskı yapılarak ya da plakayı sivri uçlu bir aletle delmek suretiyle delik işi süzgeç oluşturulur (Abu-Nnur, 2014: 97-98). Bu teknikle oluşturulan süzgeçlerde süzgecin hem üst hem de alt bölümü pürüzsüz olur ve bu süzgeçler boyun ile ağız arasında farklı yerlere yerleştirilebilir.

İkinci teknikte belirtildiği gibi plaka halinde hazırlanan süzgeçlerin orta kısımlarında düzgün yuvarlak birer delik olduğu tespit edilmiştir. (Foto.: 2, 11, 15, 18, 19) Bu deliklerin, plakayı bir aletle tutup testinin boyun kısmına monte etmek için yapılmış olabileceğini düşünülmektedir.

Testilerin genellikle dış yüzeyleri sade olup yalnızca süzgeç bölümü süslemelidir. Süzgeçli testilerin büyük bir çoğunluğu sırsız olarak yapılmıştır, tek renk sırlı birkaç testi örneği günümüze ulaşmış olup bunlar turkuaz, yeşil, patlıcan moru ve firuze renktedirler. Fatımi süzgeçlerinde bitkisel, geometrik, figürlü, yazılı süslemeler ve mimari tasvirler görülmektedir. Fatımi ustaları süzgeçlerdeki dar alanlara rağmen bazı çok ince işçilikli süslemeleri, detaylı olarak dantel gibi işlemişlerdir. Figürlü tasvirler arasında insan figürlü ve fantastik yaratıkların betimlendiği örneklerin sadece Fatımi Dönemi süzgeçlerinde görülmektedir. Tolunoğulları, Eyyubi, Memlûklü ve Osmanlı dönemlerine ait tespit edilebilen süzgeçlerin arasında insan figürü ve fantastik yaratıklar hiç görülmemektedir. Ancak Tolunoğulları ve Memlûklü dönemlerine ait az sayıda süzgeçte kuş ve hayvan tasvirine rastlanmaktadır.

Fatımi dönemi süzgeçlerindeki süslemeler arasında en yaygın olarak kullanılanı geometrik süslemelerdir. Çünkü geometrik süslemeler, tek başına bir kompozisyonu oluşturabildiği gibi; diğer süslemelerle birlikte çerçeve ya da fon olarak da kullanılmışlardır. Geometrik ya da diğer türden süslemelerin çerçeveleri var ise çerçeveler de çoğunlukla geometrik süslemelidir. Özellikle zikzak ya da merkezdeki süslemenin dış hattından başlayan ışınsal bir kompozisyona sahip çerçeveler çokça görülmektedir. Çerçeve dışında tamamı geometrik süslemeye sahip örneklerde ise; ya çokgen formların birleşmesinden elde edilen kompozisyonlar ya da düz çizgiler ve dairelerle oluşturulan ve üzerleri çoğu örnekte noktalama ile doldurulan kompozisyonlar uygulanmıştır. Geometrik süslemelerin arasında düğümlü geçmeler de görülmektedir⁴.

Bitkisel süsleme genellikle geometrik süslemelerle iç içe geçmiş olarak görünmektedir. Özellikle geometrik daire ya da çokgenlerin içerisine yerleştirilmiş, yine parça parça geometrik formların birleşmesinden oluşan bitkisel, basit çiçek tasvirleri betimlenmiştir. Bunlar dışında nadir olarak bir mimari tasvir yanında realist bir çiçek betimlemesi ya da palmye ağacı gibi tasvirlerle de yer verilmiştir.

Yazılı süslemeleri iki grupta toplayabiliriz: birinci grupta geometrik zemin üzerine sülüs ya da çok ender olarak kufi yazı ile, okunabilen güzel sözler, atasözleri, usta imzası ya da dua yazılmıştır. "Allah mutluluk versin- اذنت سعيدا بهم", "bolluk bereket- بركة كاملة" gibi dualar, "Kanaat yüceliktir- اذنت نعمة", "Uyuyanlar uyanın- يانايهم فـق" gibi özlü sözler ve "Amel Abid- عمل عابد" gibi imza örneklerine rastlanmaktadır. İkinci grupta ise geometrik süsleme ile iç içe geçmiş ve okunamayan, yalnızca süsleme amacıyla yazılmış daha basit, stilize yazılar yer almaktadır.

Mimari süslemeli süzgeçlere örnek olarak, iki katlı, kubbeli bir mimari yapı ve yanında yapıyla aynı yükseklikte yapılmış bir çiçek tasviri gösterilebilir.

Fatımi Dönemi Figürlü Süzgeçleri

İnsan Figürlü Süzgeçler

İnsan figürlü tespit edebildiğimiz dört örnek bulunmaktadır. Bu örneklerin biri hariç hepsinin ortak özelliği; zemin baklava dilimleri halinde delik işi olarak hazırlanmış, merkeze de birer büyük insan figürü yerleştirilmiştir ve tüm figürler erkektir. Figürlerin üçü elinde bir bardak tutar vaziyette betimlenmiş olup bu özellik süslemenin bulunduğu eserin kullanım amacıyla doğrudan bağlantılıdır⁶. O testiden su içecek bir

⁴ Fatımi süzgeçlerindeki geometrik süslemelerle ilgili detaylı bilgi için bkz. George T. Scanlon (1970). "Fatimid Filters; Archaeology and Olmer's Typology". *Annales Islamologiques*, S. 9, s. 37-64.

⁵ Bu yazının bulunduğu eser, iki testiden oluşan bir takımdır. Kufi yazıyla "Kamile---" kelimesi, l ve m harflerinin yanlışlıkla yerlerinin değiştirilerek yazılması sonucu "Kelime" olarak esere işlenmiştir. Bu hata büyük bir ihtimalle ustanın okuma yazma bilmemesinden kaynaklanmış olmalıdır. Bu testi takımı, kufi yazının kullanıldığı tek örnektir. Bkz. Ahmed Abd-Razek (2001). *Al-funun al-Islamiyah hata nihayet el-asr el-Fatimi*. Cairo: Publications of the Faculty of Arts - Ain Shams University.

⁶ Çalışmada incelenen eserler arasında bardak ya da tas ile su içen figürlere örnek olarak insan figürleri dışında iki adet de kuş figürü vardır (Foto.: 21-22)

kişi testiyi kaldırdığında orada elinde bardak ile su içen bir figür görecektir. Bu da sanatın insanın günlük hayattaki ruh haline etki edebilme yöntemlerinden biridir. Figürlerin hepsi oturur pozisyonda tasvir edilmişlerdir.

İlk örnek, (Foto.: 1) çerçevesizdir ve zemin düzensiz şekillerde ve irilikte delik işi şeklindedir. Bir erkek figürü oturur vaziyette süzgeç kısmına sığdırılmaya çalışılmış gibi başı hafif öne eğik pozisyonda ve kolları biri aşağıda, diğeri yukarıda olmak üzere ileri doğru uzatılmış olarak tasvir edilmiştir. Vücudu gerçek ideal oranlara aykırı olarak, belden aşağısı daha küçük ve dar; üst kollar ve özellikle başı oldukça büyük tutulmuştur. Yüzü dörtte üç profilden gösterilmiş olan figürün iri ve çekik gözleri, kocaman göz bebekleri dikkat çekmektedir. Sol kolunda tiraz-pazuband benzeri üç çizgi bulunmaktadır.

Fotoğraf 1: İnsan figürlü seramik süzgeç (Museum of Islamic Arts in Cairo)

İkinci örnek sade bir çerçeveye sahiptir. Figür oturur vaziyette, sol kolu dizlerinin üzerine dayanmış, sağ elinde ise bir bardakla su içer gibi tasvir edilmiştir (Foto.: 2). Yine figürün sol kolunda tiraz benzeri üç çizgi görülmektedir. Figürün yüzü profilden gösterilmiş olup; yine bu figür de badem gözlüdür. Alın ve burun kısmı orantısızdır.

Fotoğraf 2: İnsan figürlü seramik süzgeç (Museum of Islamic Arts in Cairo)

Üçüncü örnekte (Foto.: 3); içi zikzaklı daire şeklinde bir çerçeve içerisine alınmış alanda oturmuş, kollarını ileri doğru uzatmış ve sağ elinde bardak tutan bir figüre yer verilmiştir. Yüzü yine profilden verilmiş olan figürün gözleri diğer Fatımi sanat eserlerinde ve süzgeçlerdeki diğer insan figürlerinde de olduğu gibi iri ve çekiktir. Figürün yüzü karikatür gibi tasvir edilmiş olup, burnu oldukça uzundur. Alının ortasında bir nokta görülmektedir. Ayrıca ellerinin altında, boşlukta, duran bardak benzeri bir cisim bulunmaktadır.

Fotoğraf 3: İnsan figürlü seramik süzgeç (Faculty of Archeology Museum in Cairo University)

Dördüncü eserde (Foto.: 4) yine zikzaklı daire şekilli bir çerçeve içerisine alınmış oturur pozisyonda bir figür iki elini uzatmış kadeh tutmaktadır. Ancak buradaki figürün yüzü cepheden verilmiştir. Figürün vücudunda yine bir orantısızlık hakimdir. Eller ve bardak oldukça iridir. Bu figür diğerlerinden farklı olarak üzerinde bir kıyafet ve başında bir başlık ile resmedilmiştir. Gözleri oldukça iri olan figürün yay gibi geniş, ortada birleşen kaşları vardır ve alınun ortasında bir delik yer almaktadır.

Fotoğraf 4: İnsan figürlü seramik süzgeç (Faculty of Archeology Museum in Cairo University)

Hayvan Figürlü Süzgeçler

İncelediğimiz hayvan figürlü örneklerin toplam sayısı elli adettir. Bunların yirmi iki tanesi kır tavşanı, dokuzu fil, ikisi ceylan, ikisi aslan ve biri deve dir. Ayrıca kuş ve balık figürlü örnekler de hayvan figürlü süzgeçler grubu altında incelenmiştir. Kuş figürlü dokuz adet örnek bulunmakta olup bunların dördü tavus kuşu, biri kaz, biri papağan ve diğer üçü türü tam olarak saptanamayan kuş figürleridir. Balık figürlü örnekler ise beş adettir.

Fil Figürlü Süzgeçler: Elimizdeki fil tasvirli örnekler e bakıldığında Victoria and Albert Museum'daki diğerlerine göre oldukça süslemeli olan- bir örnek (Foto.: 5) dışında hepsi, yaygın olarak zikzaklı daire şeklinde çerçeveli olup, zeminleri baklava dilimi şeklinde delik işidir. Sade olan bu örneklerde sadece basit birkaç çizgi ile vücut detayları belirlenmiştir. İki örnek çekik gözlüdür, diğerlerinde ise gözler bir delikle gösterilmiştir. Bir örneğin hortumu neredeyse başı kalınlığında, aşağıya doğru inerek düz bir şekilde durmaktadır. 5 fotoğraf numaralı eserde filin hortumu dışarıya doğru açılırken, diğer örneklerin tümünde hortumlar içeriye dönüktür. Yine 5 fotoğraf numaralı örnek dışında tüm fil tasvirleri yürür pozisyonda betimlenmiş olup bu örnek bacakları düz bir şekilde tasvir edildiği için durur vaziyette görünmektedir.

Bahsi geçen örnekte diğerlerinden farklı olarak fil dişleri görülmekte olup diğer örneklerde geniş olarak ve gerçeğe daha yakın betimlenen fil kulakları bu örnekte ince ve uçlarında birer delik ile tasvir edilmiştir. Bu örneğin zemini küçük ve düzensiz delik işi noktalarla bezenmiştir. Ayrıca filin arka ayaklarının ön bölümüne bir yarım daire çerçeve içine alınmış ters düz "L" harfleri ile delik işi bir kompozisyon yapılmıştır. Aynı kompozisyonu çerçevesiz olarak filin başının arka boşluğundaki zeminde de görmekteyiz. Filin vücut detaylarına bakıldığında, gövde ve bacak bölümlerinde küçük küçük dikine çizgi sıraları, ayak bileklerinde noktalı birer halhal ve ayaklarında dörder noktadan oluşan oluğan baklava şekli görülmektedir. Ayrıca filin boynunda yine nokta sıralarından oluşan bir kuşak yer almaktadır.

Fotoğraf 5 - 6: Fil figürlü seramik süzgeçler
(Victoria and Albert Museum- C.902-1921 - Çap: 8.5 cm / C.898-1921 - Çap: 11.4 cm)

Fotoğraf 7 - 8: Fil figürlü seramik süzgeçler
(Kuwait National Museum The Al-Sabah Collection-LNS 39 C d / LNS 414 C)

Aslan Figürlü Süzgeçler: Aslan figürlü örnekte (Foto.: 9), yine çerçeve ve zemin diğer çoğu figürlü örnek ile aynı özellikleri sergilemektedir. Figürün başı oldukça stilize edilmiş vaziyette olup, sivri kulakları, geniş pençeleri ve dik kuyruğuyla dikkati çekmektedir. Figürü alana sığdırmaya çalışırken, vücudun arka bölümü deforme olmuştur. Gözleri birer delik ile tasvir edilmiş olan figürün alınının ortasında da bir delik yer almaktadır. Yine süzgecin ortasında figürün alt karın bölümünde bir delik bulunmaktadır. Bu örneğin çok benzeri başka bir figürlü örnek British Museum'da 1921,0301.1.a numaralı envanter kayıtlı süzgeçte görülmektedir⁷.

⁷ İncelediğimiz iki figürlü süzgecin çok benzer başka iki örneğini iki ayrı yayında görmekteyiz. Birinci örneğin kırık bir parça halinde Scanlon'un 1965 yılında Kahire'de yaptığı Fustat Kazılarında çıktığı bilinmektedir. Buna çok benzeyen ikinci örneği ise Olmer'in çalışmasında Pl. LIV-C numarada görmekteyiz. Bkz. Pierre Olmer (1932). Catalogue général du Musée arabe du Caire : les filtres de gargoulettes; Le Caire: Impr. de l'Institut français d'archéologie orientale. George T. Scanlon (1970: 44, foto. 6d).

Fotoğraf 9: Aslan figürlü seramik süzgeç
(Kuwait National Museum The Al-Sabah Collection-LNS 442 C)

Deve Figürlü Süzgeçler: Deve figürlü örnekte figür (Foto.: 10), zikzaklı daire çerçeve içine alınmış ve baklava dilimi şeklinde delik işi zemin üzerinde tasvir edilmiştir. Figür, sağ ön ayağını kaldırmış, sanki yürüyor gibi görünmektedir. Figür, alan içine doğru oranlarıyla sığdırılmamış, boynu çok kısa, cepheden verilen başı da olması gerekenden daha küçük gösterilmiştir. Gözü yuvarlak bir delik ile belirtilen deve figürünün, kulağı başına göre büyük tasvir edilmiş olup, ortasında genişçe bir delik yer almaktadır. Vücudunda süslemeye yer verilmemiştir sadece bazı vücut hatları çizgilerle belirlenmiştir. Süzgecin yaklaşık orta kısmında, devenin alt karın bölümünde, bir delik yer almaktadır.

Fotoğraf 10: Deve figürlü seramik süzgeç (Victoria and Albert Museum- C.863-1921)

Ceylan Figürlü Süzgeçler: İki adet ceylan figürü tasvirli süzgeç örneğine bakıldığında, ikisinin de zikzaklı daire çerçeve içine alındığı ve zeminin iki örnekte de baklava dilimi şeklinde delik işi olarak süslendiği görülmektedir. Museum of Islamic Arts in Cairo'da yer alan 3856/35 envanter numaralı süzgeç örneğinde (Foto.: 11) zikzaklı daire çerçevenin içine bir sıra da inci dizisi ile daire çerçeve yapılmıştır. Bu örnekte figürün vücut hatları diğerine göre daha düzgün ve zarif tasvir edilmiştir. Diğer örnekte ise daha düz hatlı bir gövde ve aşağıya doğru sivrilerken inen basit ön ayaklar vardır (Foto.: 12). İki örnek de hareket halindedir fakat, 11 fotoğraf numaralı örnekte figürün sağ ön bacağının yukarı doğru kalkan hareketi ceylanın sekme anını gösteriyor olabilir. Bu figürün gövdesinin ortasında, süzgecin yaklaşık orta kısmına denk gelen yerde bir delik bulunmaktadır. İki örnekte de figürlerin başları ceylan başına uygun olarak ve özellikle de gözleri iri ve çekik bir şekilde tasvir edilmiştir. Vücudu detaylı olmayan örnekte bile baş daha özenli betimlenmiştir.

Fotoğraf 11: Ceylan figürlü seramik süzgeç
(Museum of Islamic Arts in Cairo-3856/35)

Fotoğraf 12: Ceylan Figürlü seramik süzgeç
(Faculty of Archeology Museum in Cairo University- 0014)

Kır Tavşanı Figürlü Süzgeçler: Hayvan figürlü süzgeçler arasında en çok görülen örnekler kır tavşanı tasvirli süzgeçlerdir. İncelediğimiz yirmi iki örnek bazı küçük detaylar dışında birbirine çok benzemektedir. Hepsi baklava dilimi zemin üzerine ve zikzaklı çerçeve içerisine işlenmiştir. Kır tavşanlarından bazıları oldukça ince vücut yapısına sahipken, bazıları daha iri ve etli olarak tasvir edilmiştir. Kulaklar hepsinde uzundur, çoğu örnekte kulaklar yumuşak hatlı iken, bazı örneklerde sivri uçlu, bazılarında ise boynuza benzer kıvrımlıdır. Gözler tüm örneklerde birer delik ile belirtilmiştir.

Fotoğraf 13 - 14: Kır tavşanı figürlü seramik süzgeçler
(Kuwait National Museum The Al-Sabah Collection LNS 418 C / LNS 447 C)

Fotoğraf 15: Kır tavşanı figürlü seramik süzgeç (Museum of Islamic Arts in Cairo-6532/5)

Kuş Figürlü Süzgeçler

Ulaşabildiğimiz kuş figürlü süzgeçler dokuz adettir. Bunlardan dördü tavus kuşu, biri kaz, biri papağan ve üçü serçe ya da güvercin olabileceğini düşündüğümüz ancak kesin olarak tanımlayamadığımız kuş cinsleridir.

Tavus Kuşu Figürlü Süzgeçler: En ince işçilikli ve özenli örneklerimiz olan Museum of Islamic Arts in Cairo'da yer alan tavus kuşu figürlü iki süzgeç (Foto.: 16-17) dışında diğer tüm kuş figürlü örnekler

çerçevesidir. Bu tavus kuşu figürlü süzgeçler dışındaki tüm örneklerde, fon gibi görünen zemin, baklava dilimi şeklinde delik işiyle oluşturulmuştur.

Yukarıda bahsedilen çerçevesiz tavus kuşu tasvirli süzgeç örneklerine bakıldığında, delik işi bir zemin üzerine, süzgecin boyutlarına uygun bir oranlama ile tasarlanmış oldukça zarif ve ince işçilikli tavus kuşu figürleri görülmektedir. Tavus kuşunun gövdesi ince tutulmuş olup bir örnekte boynu uzun ve kıvrımlı hatlarla belirtilmiştir. Kuyruğu açık vaziyettedir ve kuyruğundaki tüyler bir örnekte tek delikle süslenmişken; diğer örnekte üçlü delikler yapılmıştır. Sorguç kısmı, diğer tavus kuşu örneklerinden farklı olarak daha basit tutulmuş ve birleşik halde bütününe bakılarak çizilmiştir. İki örnekte de kuyruğun tüyleri benzer şekilde taramalarla belirtilmiştir. Kuyruk bölümü bir örnekte, süzgecin kenarına neredeyse bitişik haldedir. Kanatları ince ve narin görünüşlü olup, noktalamalar ve taramalarla süslenmiştir. Baş, gövde ve kanat arasında kalan kısım, iki örnekte de, ters ve düz "L" şeklinde art arda oluşturulan delik işi motiflerden meydana gelmektedir. Figürlerin önünde üsluplaştırılmış yapraklı birer dal bulunmaktadır. Boş kalan zemindeki delik işi alanların bazı bölümlerine, boşluğu biraz doldurmak amacıyla, ortasında bir deliği olan yuvarlak motifler serpiştirilmiştir. Bu iki tavus kuşu birbirine tasarım, oran ve süsleme bakımından neredeyse birebir benzemektedir. Bu da bize bu iki örneğin ya aynı usta tarafından yapıldığını ya da birinin daha önce yapıp, diğerinin başka birisi tarafından bakılarak taklit edildiğini düşündürmektedir.

Fotoğraf 16 - 17: Tavus kuşu figürlü seramik süzgeçler
(Museum of Islamic Arts in Cairo - Çap: 11.5 cm / 6617/1- Çap: 8 cm)

Tavus kuşu figürlü diğer iki örnek yine birbirine benzemektedir (Foto.: 18-19). Diğer tavus kuşlarına göre daha sade tutulmuş bu iki örnekte, yalnızca kuyruk bölümünde basit tarama şeklinde süsleme görülmektedir. Sorguç kısımları üç dilimlidir ve ortalarında birer yuvarlak bir delik ile belirtilmiştir. Ayrıca gözleri ve kanatlarında birer delik mevcuttur. Bir örnekte tavus kuşu alan içine sığdırılamamış, baş ve kuyruk kısımları çerçeveye iç içe geçmiştir. (Foto.: 18)

Fotoğraf 18: Tavus kuşu figürlü seramik süzgeç
(Faculty of Archeology Museum in Cairo University-0012- Çap: 6.4 cm) Fotoğraf 19: Tavus kuşu figürlü seramik süzgeç
(Alexandria National Museum-6106/13)

Kaz Figürlü Süzgeçler: Kaz figürlü süzgecin kompozisyonuna bakıldığında bir kaz figürü ile birlikte bir de balık figürü görülmektedir. Bu örnek farklı cinsteki iki figürün bir arada kullanıldığı elimizdeki tek süzgeçtir. Usta muhtemelen bu figürleri, su ile ilişkilerinden ötürü bir arada tasvir etmiş olmalıdır. Yürür vaziyette tasvir edilmiş bir kaz figürü ve onun üst (sırt) kısmındaki boşluğa yerleştirilmiş bir balık figürü yer almaktadır. Kazın vücut yapısına bakıldığında, başı, incelik uzayan boynun bir devamı gibi görülmekte olup, olması gerekenden çok daha küçük ve dar olarak gösterilmiştir. Kazın vücudunda hiçbir süslemeye ve detaya yer verilmemiştir. Kanat ve ayaklar gibi kısımlar da sade olarak tasvir edilmiştir.

Fotoğraf 20: Kaz ve balık figürlü seramik süzgeç (Museum of Islamic Ceramics in Cairo)

Papağan Figürlü Süzgeçler: Bir diğer örnekte, bir papağanı büyük bir bardaktan su içmek üzere eğilmiş vaziyette görmekteyiz (Foto.: 21). Figür genel olarak oran itibariyle gerçek özelliklerini yansıtmaktadır. Figürün baş, ayak ve kuyruk kısımları, çerçeveyle bitişiktir. Kuyruğunda birkaç sıra kısa çizgi ile tüyler belirlenmiştir. Bardak hemen ayakların ön kısmında yer almaktadır. Gözü tek bir yuvarlak delik ile belirtilmiştir. Elimizde bu papağan figürüne benzer olarak bardaktan su içer pozisyonunda bir kuş figürlü süzgeç daha bulunmaktadır (Foto.: 22). Bu kuş figüründe çok detaya yer verilmediğinden, kuşun türü hakkında fikir yürütülememektedir. Ayakta oluşu, duruş pozisyonu ve bardaktan su içer şekilde tasvir edilmiş olması, bu figürün papağan figürü ile ortak noktalarıdır. Bu figürün su içtiği bardak diğerinden farklı olarak dibe doğru sivrilmektedir. Yine gözünde yer alan tek bir delik dışında herhangi bir süsleme ya da detaya yer verilmemiştir. Bu iki kuş figüründe gördüğümüz bardaktan su içme kompozisyonunu, insan figürlü üç örnekte de görmekteyiz.

Fotoğraf 21: Papağan figürlü seramik süzgeç
(Faculty of Archeology Museum in Cairo University)

Fotoğraf 22: Kuş figürlü seramik süzgeç
(Victoria and Albert Museum-C.870-1921- Çap: 6.7cm)

Türünü tanımlayamadığımız başka bir kuş figürü, diğer örneklerden farklı olarak bu kez bir yuva veya dal üzerinde oturur vaziyette tasvir edilmiştir (Foto.: 23-24). Vücut hatları oranlı ve sadedir. Yalnızca

kuyruğundaki tüyler birkaç çizgisel tarama ile belirtilmiş olup gözü yine bir delik ile gösterilmiştir. Bu figürün benzeri, British Museum'da OA+.1529 numaralı envanter kayıtlı bir süzgeçte görülmektedir.

Fotoğraf 23 - 24: Kuş figürlü seramik süzgecin ön ve arka görünümü
(Kuwait National Museum The Al-Sabah Collection-LNS 39 C c)

Balık Figürlü Süzgeçler: Balık figürü su ile ilişkisinden ötürü bu su testilerine konmuş olmalıdır. Çalışma kapsamında beş adet balık tasvirli süzgeç tespit edilebilmiştir. Bunlardan iki adeti Londra'da Victoria and Albert Museum'da, biri Museum of Islamic Ceramics in Cairo'da, biri Kuveyt National Museum Al-Sabah Collection'da ve sonuncusu Museum of Islamic Arts in Cairo'da bulunmaktadır. Bu örneklerden üçünde süzgeç kısmında yalnızca bir adet balık bulunurken; diğer iki örnekten birinde süzgece iki adet balık, son örnekte ise diğerlerindeki gibi balık, kompozisyonun ana elemanı olarak değil, merkezde yer alan bir ördeğin üst kısmına, daha küçük boyutlarda ikinci bir eleman olarak yerleştirilmiştir. Bütün örneklerde figürlerin dışında kalan alan yani zemin baklava dilimi şeklinde delik işi olarak süslenmiş, bu kısım aynı zamanda suyun geçebileceği tek delikli alan olmuştur.

Tek balık bulunan iki örneğin tasvirleri birbirlerine çok benzemektedir; hatta bu iki örneğin aynı ustanın elinden çıkmış olabileceğini düşünebiliriz (Foto.: 25-26). Bu örnekler çerçevesizdir ve balıklar, süzgecin tamamına yakını kaplamaktadır. Balıkların gövde kısımları iki örnekte de iri tutulmuş olup kuyruk kısmına geçişte bir anda daralma olmuştur. Yüzgeçleri iri ve uca doğru sivrilerek bitmiş olup, gözler tek bir delik şeklinde, solungaçlar da ikişer yüzeysel çizgi halinde belirtilmiştir.

Fotoğraf 25 - 26: Balık figürlü seramik süzgeçler
(Victoria and Albert Museum-C.890-1919 - Çap: 7.9 cm / C.856-1921 - Çap: 7.6 cm)

İkinci tek balık tasvirli örnekte (Foto.: 27-28), inci dizili bir çerçeve içerisinde yine tüm alanı kaplayacak şekilde oturtulmuş, ancak bu kez diğerleri gibi iri olmayan ve daha yumuşak hatlarla betimlenmiş bir balık figürü görülmektedir. Gözler ve solungaçlar diğerleriyle aynı özellikleri göstermektedir. Bu örneğin farklı özelliği yüzgeçleridir. Yüzgeçler gövdeden sivri bir uçla başlayıp genişleyerek yuvarlak bir şekilde son bulmuş ve yuvarlak kısımlarına birer delik yerleştirilmiştir. Ayrıca kuyruğunda da iç delik görülmektedir. Diğer tüm balıklarda olduğu gibi bu balıkta da gövde üzerinde çizgisel üslupta taramalar mevcuttur.

Fotoğraf 27 - 28: Balık figürlü seramik süzgecin ön ve arka görünümü
(Kuwait National Museum The Al-Sabah Collection-LNS 600 C)

İki balıklı süzgeç örneğinde (Foto.: 29) balıklar, zikzaklı bir çerçeve içerisinde altlı üstlü ve biri ileri, diğeri geri gider şekilde tasvir edilmiştir. Yüzgeçleri diğerklerinden farklı olarak bir tarafında bir diğerk tarafında iki olmak üzere toplam üç adettir. Gövdelerinin yüzeyi düzensiz bir şekilde noktalarla doldurulmuştur. Kuyruk yüzgeçleri çifttir ve kuyruğa geçiş, ikişer adet çizgi ile belirlenmiştir.

Fotoğraf 29: İki balık figürlü seramik süzgeç (Museum of Islamic Arts in Cairo-6651/2 - Çap: 7 cm)

Son örneğimizde yine zikzaklı bir çerçeve içerisine alınmış, merkezde bir kaz figürü ve onun üst arka tarafına daha küçük olarak yerleştirilmiş bir balık figürü görülmektedir⁸ (Foto.: 20). Balık figürü çift kuyruk yüzgeçli, gözü yine delik olarak ve solungaçları üç çizgi halindedir. Bu balığın diğerklerinden farkı ağzı açık, adeta bir şeyi yemek için saldırıyormuşçasına tasvir edilmiştir.

Fantastik Yaratık Figürlü Süzgeçler

Fantastik yaratık figürlü tasvirler örnek olarak elimizde üç parça bulunmaktadır. Bunlardan ikisi insan başlı kuş gövdeli yaratıklardır (siren-harpi) (Foto.: 30-31). Bunlar, zikzaklı birer çerçeve içerisine alınmış ve baklava dilimli delik işi zeminin ortasına konumlandırılmıştır. Birinin gövdesi ve kanatları noktalar ile süslenmişken; diğerkine çizgiler ile taramalar yapılmıştır. Noktalı olan figürün kanadı kapalı betimlenmiş olup, çizgilerle süslenen figürün kanadı kalkık olarak tasvir edilmiştir. Bu figürün başında üç dilimli bir taç benzeri başlık görülür. Alnında da iki çizgiden ve alın ortasında bir delikten oluşan detay göze çarpmaktadır. İkisinin de kuyruk kısımları dik bir şekilde görülmektedir.

⁸ Kaz figürü "Kuş Figürlü Süzgeçler" bölümünde anlatılmıştır.

Fotoğraf 30: Siren-harpi figürlü seramik süzgeç

(Museum of Islamic Arts in Cairo-6529/1 - Çap: 8 cm)

Fotoğraf 31: Siren-harpi figürlü seramik süzgeç

(Museum of Islamic Arts in Cairo-6529/2 - Çap: 8 cm)

Diğer figür ise, farklı bir örnek olarak dikkati çekmektedir. Çerçevesiz olan bu örnekte sakallı bir insan başı ve kuş gövdeli bir figür yer alır ve figürün kuyruğu kıvrılarak ağzı açık bir ejder başı ile sonuçlanır (Foto.: 32). Uzun kulaklı ejderin ağzı, sakallı figürün başının arkasında, onu ısıtıyormuş gibi tasvir edilmiştir. Kuşun gövdesi, ejderin gövdesi ve kulağı nokta şeklinde deliklerle doldurulmuştur. Kuşun ayakları basit bir şekilde aşağıya doğru sivrilmiştir. Sakallı insan başının gözleri tıpkı diğer örneklerdeki gibi iri tutulmuş olup, sakallar yere kadar uzanmaktadır.

Fotoğraf 32: Fantastik yaratık figürlü seramik süzgeç (Museum of Islamic Arts in Cairo-3856/16)

Değerlendirme ve Sonuç

Sasani döneminden itibaren varlığı bilinen (Batariuc ve Dinu, 2009: 421-22) süzgeçli seramik testileri en çok Mısır'da Fatımi sanatında görmekteyiz. Sırlı ve sırsız seramik testilerde yer alan bu süzgeçlerin özellikle sıcak iklime sahip coğrafyalarda tercih edildiği görülmektedir. Testideki suyun içerisine akrep, yılan, sinek, böcek vs. girmesini engellemek amacıyla yapılan bu süzgeçler, aynı zamanda suyun içimi sırasında akışı ayarlamak için de kullanılmıştır. (İbrahim, 1999: 83; Abd-Razek, 2001: 154; Watson, 2004: 132; Fındık, 2013: 212).

Bu çalışmada Fatımi Dönemi'ne (909-1171) ait Museum of Islamic Arts in Cairo, Museum of Islamic Ceramics in Cairo, Alexandria National Museum, Faculty of Archeology Museum in Cairo University, Lacma Museum, Tanta Museum, Londra Victoria and Albert Museum, Londra British Museum, Kuwait National Museum The Al-Sabah Collection ve New York Metropolitan Museum'da yer alan seramik süzgeçler arasından elli yedi adet figürlü süzgeç incelenmiştir. İncelenen süzgeçlerin tamamı beyaz hamurlu, ince cidarlı, sırsız seramik malzemelidir.

Fatımi dönemi seramik süzgeçlerinin yapımında genel olarak iki ayrı teknik görülmektedir. Figürlü süzgeçlerin yapımında her iki tekniğe de rastlanmaktadır. İlk teknikte testinin gövde kısmının çarkta hazırlanmasının ardından, boyun kısmı da ayrıca hazırlanıp, boynun zeminine süzgeç oluşturmak için istenilen şekilde delikler açılır. Son olarak boyun ve gövde birleştirilir. İkinci teknikte ise; testi, boyun ve gövde yekpare olarak çarkta meydana getirildikten sonra, ayrı bir plaka halinde hazırlanan süzgeç kısmı testinin boyun bölümüne monte edilir. İlk teknikle yapılan örneklerde süzgeç, boyun ile gövdenin birleştiği alanda yer almaktadır. İkinci teknikle yapılan örneklerde ise; süzgeç, ayrı bir plaka halinde boyna sonradan

yerleştirildiğinden, boynun alt ya da üst kısımlarında farklı yerlerde bulunabilir. Bu teknikte süzgecin yeri tamamen süzgecin çapının boyunda yerleştirilmek istenilen yerin çapına uygun ölçüde yapılmasıyla ilgilidir.

Bazı süzgeçlerin neredeyse tam orta kısımlarına denk gelen bölümde düzgün birer yuvarlak delik açıldığı görülmüştür (Foto.: 2, 11, 15, 18, 19). Bu deliğe sahip örnekler incelendiğinde ise, deliklerin figürlerin kol, bacak ya da gövde kısımlarına, figürlerin tasviriyle ilgisiz olarak, farklı bir amaç için yapılmış olabileceği anlaşılmıştır. Fatimi seramik süzgeçlerinde görülen ikinci tekniğe bakıldığında, süzgeç bölümünün bir plaka halinde ayrıca hazırlanıp, testinin boyun kısmına sonradan ilave edildiği bilinmektedir. Bahsedilen delikler, bu teknikle hazırlanan süzgeçli testilerde, süzgecin süslemesine zarar vermeden aynı zamanda süzgecin henüz tam olarak sertleşmemiş hamurunun da formunu bozmadan, testinin boyun kısmına monte edilmesi sırasında, ucu kancalı, ince çubuk benzeri bir aletle bahsi geçen deliklerden tutularak testinin boynuna sokulması amacıyla yapıldığı düşünülmektedir⁹. Teknik olarak bakıldığında Fatimi dönemi (973- 1171) süzgeçlerinde Tolunoğulları (868- 933), Eyyübi (1171- 1246) ve Memlûklü (1250- 1517) dönemi süzgeçlerine göre bir farklılık olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak seramik hamurunun yapımı sırasında kullanılan malzemeler ve ürün kalitesi açısından her dönemin kendi içerisinde geliştirmiş olduğu küçük farklılıklar bilinmektedir. Tolunoğulları dönemi, Fatimi dönemi ile tarihsel açıdan peş peşe olduğu için bunlara ait süzgeçler birbirlerine çok benzediklerinden araştırmacılar tarafından hep tartışma konusu olmuştur¹⁰. Eyyübi süzgeçlerinde kullanılan hamurun daha açık renkli, ince ve homojen olduğu söylenmektedir (Basha, 1970: 193).

Fatimi seramik süzgeçlerinin çap ölçülerinin 2 cm ile 12 cm arasında olduğu bilinmektedir (Abu-Nnur, 2014: 54). Çalışmamıza konu olan figürlü örneklerden ölçüsü tespit edilebilenlere bakıldığında, süzgeç çaplarının 6.7 cm ile 11.5 cm arasında olduğunu görmekteyiz. Ancak daha önce de belirtildiği gibi çalışmamızda tespit edilip kullanılan eserler dışında da örnekler bulunabileceğinden bu değerler bize figürlü Fatimi süzgeçlerinin çap ölçüleriyle ilgili kesin bir çerçeve çizmemektedir.

Süzgeçlere tasarım açısından bakıldığında, araştırmamız sonucunda incelenen elli yedi örnekten ellisi çerçeveli olup, bu çerçevelerin birinin sade tutulup (Foto.: 2); diğerlerinin içinin zikzak şeklinde doldurulduğu tespit edilmiştir. Çerçeveli örneklerin içinde sadece iki örnekte ikinci bir bordür olarak inci dizisi uygulaması görülmektedir (Foto.: 11, 27). Çerçevesiz yedi örneğin, biri insan (Foto.: 1), biri fil (Foto.: 5), ikisi tavus kuşu (Foto.: 16, 17), ikisi balık (Foto.: 25, 26) ve biri fantastik yaratık (Foto.: 32) figürlüdür. Çerçevesiz olan dört adet örnek dışında tüm örneklerde baklava dilimi şeklinde delik işi zemin görülmektedir. Bu örnekler iki tavus kuşu, bir fil ve bir insan figürü tasvirli örneklerdir. İnsan figürlü örnekte zemin kabaca düzensiz delikler halinde iken, diğer üç örnekte zemin sıkışık bir düzende sıralanmış küçük deliklerden oluşmaktadır.

Çalışmaya konu olan süzgeçler, insan, hayvan ve fantastik yaratık figürlü olmak üzere üç grup altında toplanmıştır. Grupların her birinde birbirine benzeyen örnekler genel özellikleriyle anlatılmış olup, farklılıkları ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir. Bu gruplar arasında en çok kullanılanı hayvan figürleridir. Hayvan figürleri de tür bakımından zengindir. Hayvan figürü olarak kır tavşanı, fil, ceylan, aslan, deve, tavus kuşu, kaz, papağan ve balık görülmektedir. En çok uygulanmış olan hayvan figürü kır tavşanlarıdır. Figürlü süslemeli süzgeçler arasında en az sayıda örnek ise fantastik yaratık figürlü olanlardır.

Yalnızca iki örnekte aynı anda iki figüre yer verilmiş olup (Foto.: 20, 29), diğer tüm örneklerde süzgeç, merkeze yerleştirilmiş tek bir figüre sahiptir. İncelenen örnekler arasında özellikle insan figürlerinde anatomik olarak orantısız tasvirler görülürken, diğer figürlerin çoğunlukla gerçeğe uygun oranlarda tasvir edildiği anlaşılmaktadır.

Su testilerinin süzgeçlerindeki tasvirlerle bakıldığında, örnekler arasında testinin de amacına uygun olarak, su ile bağlantılı figürler ya da kompozisyonlar yapıldığı görülmektedir. Bunlara örnek olarak balık tasvirleri, bir kap ya da bardaktan su içen kuş ya da insan figürleri verilebilir.

İncelenen örnekler arasında halkın günlük kullanımına uygun sade ve basit örnekler bulunduğu gibi; saraya hitap eden ince işçilikli ve özenli örnekler de bulunmaktadır (Foto.: 5, 16, 17). Eserlerin bazıları teknik ve süsleme açısından birbirlerine oldukça benzemektedirler. Özellikle iki tavus kuşu (Foto.: 16, 17) ve

⁹ Ortasında delik bulunan örnekler dışındaki eserlerin iki teknikten hangisi ile yapıldığının tespit edilebilmesi için, eserlerin tamamının elde detaylı olarak incelenmesi gerekmektedir. Ancak çalışmamızda kullanılan eserlerin, bir kısmının müzede sergide; bir kısmının da depoda olmasından ötürü elde inceleme yapılamamıştır. Bu nedenle ortasında delik olan eserler dışındakilerin teknikleriyle ilgili tam olarak doğru tespit yapma olanağı bulunamadığından, teknikler eserler üzerinde tek tek belirtilmemiştir.

¹⁰ Tolunoğulları ve Fatimi süzgeçlerinin benzerliği Youssef, Abdul Raouf tarafından Al-fakhar adlı eserinde de ele alınmıştır. Hamur, renk ve teknik açısından neredeyse aynı olduklarını belirtmiştir. Bk. Abdul Raouf Youssef (1970). *Al-fakhar*.

bir fil (Foto.: 5) figürlü olmak üzere toplam üç eserin ya aynı atölyede ya da aynı usta tarafından ve ayrıntılı süslemeleri, ince işçilikleri nedeniyle de saray için üretilmiş olabileceğini düşünüyoruz.

Fatımi dönemi (973- 1171) süzgeçlerinin süsleme özellikleri, Eyyübi (1171- 1246) ve Memlûklü (1250- 1517) dönemi süzgeçleri ile karşılaştırıldığında kompozisyon ve motif çeşitliliği açısından birkaç fark dikkati çekmektedir. Mısır ve Suriye'de üretilmiş Eyyübi dönemi süzgeçlerinde özellikle birden fazla sayıda olan çerçeveler göze çarpmaktadır. Bazen de kompozisyon, süzgecin merkezine yerleştirilmiş olan bir dikdörtgen çerçeve içerisine alınmış süslemeden oluşmaktadır (Basha, 1970: 192). Süsleme çeşitliliği açısından bakıldığında figürlü örnekler oldukça azdır. Çoğunlukla geometrik, bitkisel, yazı ve yazı taklidi süslemelere yer verilmiştir (Youssef, 1970: 240). Anadolu'daki Eyyübi dönemine ait, özellikle Hasankeyf Kazısı'nda bulunan, süzgeçlerde yalnızca geometrik ve bitkisel süslemeler görülmektedir (F. Özkul, 2013: 220- 23). Memlûklü dönemine ait süzgeçlerde ise yeni kompozisyonların ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle sultan ve emirlere ait armaların süzgeçlere işlendiği örnekler mevcuttur (Abd-Razek, 2011: 155). Figürlü süslemenin de Memlûklü ilk döneminde olduğu ama son döneme doğru tamamen ortadan kalktığı bilinmektedir (Abdel-Raouf, 1970: 241).

Ortaçağ İslam seramik süzgeçlerinden günümüze ulaşabilen örnekler bakıldığında, çalışmamıza konu olan Fatımi dönemi seramik süzgeçlerinin diğer dönem örneklerine kıyasla, kalite, işçilik, figürlü süslemeli eser sayısı ve figürlü süslemenin çeşitliliği açısından en zengin eserler olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ABD-RAZEK, Ahmed (2001). *Al-funun al-Islamiyah hata nihayet el-asr el-Fatimi*, Cairo: Publications of the Faculty of Arts - Ain Shams University.
- ABD-RAZEK, Ahmed (2011). *el-Runuk el-Islamiyyeh*, Cairo: Faculty of Arts - Ain Shams University.
- ABDEL-RAOUF, Yousef. (1970). *Alkhazf*, in Hasan Basha (Ed.), *al-Qahirah : tarikhuha, fununuha, atharuha*, Cairo: Dar al-Kitab al-Jadid.
- ABU-NNUR, Iman. (2014). "Jamaliyat al-nuqush al-kitabiyah ala shababik el-qulal fi al-asr al-Fatimi", *Wizārat al-Thaqāfah wa-al-Athār*, s.31-98.
- BASHA, Hasan (1970). *Al-Qahirah : Tarikhuha, Fununuha, Atharuha*, Cairo: Dar al-Kitab al-Jadid.
- BATARIUC, P. Victoria, ve DINU, Niculina. (2009). "Islamic Water Filter Jug Found in the Romstorfer Collection in Suceava", *PEUCE*, S. VII, s. 421 - 24.
- F. ÖZKUL, Nursen. (2013). "Sırsız Seramiklerden Bir Grup: Süzgeçli Testiler/ Süzgeçler", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 30, s. 209-23.
- IBRAHİM, Mahmud (1999). *Al-Funun al-Islamiyah Fi Al-Asr Al Fatimi*, Cairo: Dar Garib.
- OLMER, Pierre (1932). *Catalogue général du Musée arabe du Caire: les filtres de gargoulettes*, Le Caire: Impr. de l'Institut français d'archéologie orientale.
- SCANLON, George T. (1970). "Fatimid Filters; Archaeology and Olmer's Typology", *Annales Islamologiques*, S. 9, s. 37-64.
- WATSON, Oliver (2004). *Ceramics from Islamic lands*, Thames & Hudson New York.
- YOUSSEF, Abdul Raouf. (1970). *Al-fakhar*, in Hasan Basha (Ed.), *al-Qahirah: tarikhuha, fununuha, atharuha*, al-Qahirah: Al-Ahram.